

Door het lezen naar een betere uitspraak

Dit is het derde artikel over het thema 'Lezen om te leren praten voor kinderen met Downsyndroom'. In dit artikel wordt ingegaan op de specifieke manieren waarop het lezen gebruikt kan worden om de ontwikkeling van het praten te bevorderen bij kinderen vanaf circa 3 jaar. Het vierde en laatste artikel zal gewijd worden aan de wijze waarop de methode op de basisschool kan worden ingezet vanaf groep 3. • Hedianne Bosch

Het eerste resultaat van het leren lezen zal bij jonge kinderen gevonden worden in het vaker zeggen van de woordjes die als leeswoord worden aangeboden. Het kind kan, door de woorden regelmatig te lezen, deze vlotter oproepen en ook eerder in zijn spontane taal gaan gebruiken. Door de visuele manier van aanbieden heeft het kind langer de tijd om een woord tot zich door te laten dringen en ermee bezig te zijn. Het visuele blijft immers, terwijl het auditieve meteen weer verdwijnt.

Natuurlijk kan men dit resultaat ook bereiken door een kind herhaaldelijk dezelfde foto of afbeelding te tonen en het bijbehorende woord te zeggen. In deze eerste fase wordt de uitspraak van het kind namelijk nog niet gecorrigeerd. Je kunt echter wel de woorden duidelijk voorspreken zodat het kind je mondbevingen kan imiteren.

Een oefening die kinderen vaak leuk vinden is: Grabbel een woordkaart, plaats deze naast je mond en spreek het woord duidelijk uit. Geef de kaart door aan het kind. Het kind plaatst de kaart ook naast zijn mond en probeert het woord goed uit te spreken. Grabbel dan een andere kaart. Eventueel kunnen meerdere gezinsleden aan dit 'praatspel' meedoen.

Al heel snel daarna kun je echter de leeswoorden in gaan zetten om het kind duidelijk te maken hoe een woord precies uitgesproken moet worden. Daarvoor geven afbeeldingen of picto's geen informatie, leeswoorden wel. De mogelijkheden van het leren lezen voor het ontwikkelen van het praten breiden zich in de loop van de tijd steeds verder uit.

1 Letters en klanken herkennen

In het algemeen kun je beginnen met het bevorderen van de uitspraak van klanken, woorden en zinnen zodra het kind circa 20 globaalwoorden kent. Kinderen die al in twee- of driewoordzinnen

praten, of wat later met het lezen zijn begonnen, kunnen meestal vrijwel direct vanaf het begin enkele letters leren om de uitspraak van woorden te bevorderen. Het programma moet vanzelfsprekend steeds op maat gemaakt worden voor het specifieke kind.

Je kunt starten met het aanleren van de beginletters, bijvoorbeeld: de b van beer, de o van oma. Later leer je het kind deze letters ook herkennen in het midden en aan het eind van woorden. Door de kennis van letters kan het kind woorden beter visueel analyseren en woorden die op elkaar lijken van elkaar onderscheiden, bijvoorbeeld 'beer' en 'peer' of 'is' en 'in'. Iets oudere kinderen kun je ook alle tweeklanken leren herkennen en benoemen, zoals 'au', 'oe' en 'ie'. De (visuele) kennis van letters en klanken is de basis voor het werken aan de uitspraak van woorden.

Het alfabet-woordenboek

Wanneer het kind zo'n 20 globaalwoorden kent, kun je de woorden al op beginletter gaan ordenen in een multomap. Voor iedere beginklank waarbij het kind woorden kent, maak je een A5-of A4-blad. Bovenaan schrijf je de letter, zowel de kleine letter als de hoofdletter. Daaronder schrijf je onder elkaar alle woorden die het kind kan lezen met deze beginletter. Bijvoorbeeld: buik, Bas, beer, bad. Op de tegenoverliggende pagina

kun je eventueel wat tekeningetjes of korte zinnen toevoegen, bijv. 'beer in bad'. Gebruik alleen zinnen die functioneel zijn voor het praten van het kind. Zet de gebruikte letters op alfabetische volgorde, zodat je gemakkelijk kan zien welke letters nog ontbreken. Je hoeft echter niet bij de a te beginnen. De eerste letters kunnen ook de b-e-h-m-o-p-s zijn, afhankelijk van de leeswoordenschat van het kind.

Het alfabet-woordenboek kan onder andere gebruikt worden om de beginklank van woorden beter te leren uitspreken. Het inzetten van de actuele woordenschat van het kind om de uitspraak van een bepaalde beginklank te verbeteren is effectiever dan het gebruiken van logopedische plaatjes waarmee het kind woorden oefent die het eigenlijk zelf nooit zegt.

Door het oefenen met de eigen woordenschat zal het resultaat eerder merkbaar zijn in de spontane taal van het kind. Lees samen met het kind de bladzij met de beginklank en benadruk de eerste letter. Je kunt de beginklank ook af en toe apart oefenen. Ga samen met het kind voor de spiegel zitten en doe de klank duidelijk voor met je mond. Kijk of het kind de beweging imiteert. Benoem wat je doet met je lippen en/of tong. Koppel de klank daarna meteen weer aan de leeswoorden, zodat het geen geïsoleerde spraakoefening wordt.

Voeg steeds de nieuwe leeswoorden van het kind aan het alfabet-woordenboek toe en breid het aantal letters in het alfabetboek geleidelijk uit. Achteraan in het alfabet-woordenboek kun je op een gegeven moment ook de tweeklanken toevoegen.

Maak een leesblad met g-woorden

Voorbeelden van drie leesbladen (met de g vooraan, achteraan en in het midden)

g	g	g
g oed	da g	liggen
g at	we g	zagen
g eel	ma g	zeggen
G uus	li g	wagen
g eit	lee g	negen

Doe de g-klank goed voor. Open je mond en laat het kind zien wat je doet.



Soms laat Lois letters weg, zoals dat ze 'saap' zei tegen 'slaap'. Dan schrijf ik het woord voor haar op. Als ik het haar laat lezen dan spreekt ze het wel goed uit. Dan ziet ze het. Dat helpt echt heel goed. Zo heeft ze indertijd zelfs haar eigen naam goed leren zeggen van 'is' naar 'Lois'. Gerda van Kan, moeder van Lois (7 jaar).

Spelletjes om letters te leren

- Maak een letterlotto of een dubbele set letterkaarten. Om te beginnen kun je twee, vier of zes letters kiezen die je het kind wilt gaan aanleren. Kies in eerste instantie letters die het kind al kan zeggen. Leer de letters op dezelfde manier aan als de eerste leeswoorden, via matchen, kiezen en benoemen.
- Maak een domino van rechthoekige stroken karton. Aan de ene kant staat een woord, aan de andere kant een letter. Het kind moet steeds bij de letter die achteraan staat een woord dat met die letter begint aansluiten.
- Speel winkeltje: om de beurt mag je met in je hand een letter naar het winkeltje gaan. Je kunt met de letter betalen voor een woord met die beginletter.
- Visspel: laat het kind letters opvissen, die het vervolgens bij het woord met die beginletter legt. Of omgekeerd kan het ook woorden bij letters matchen.
- Doe een sorteerspel: laat het kind woordkaarten bij de juiste beginletters leggen.

Woordjes maken: nog even niet

Voor veel opvoeders is het leren van letters synoniem met het leren lezen. De neiging bestaat dan ook om kinderen

die al een paar letters kennen, met die letters woordjes te laten maken. Het herkennen en benoemen van letters is echter iets heel anders dan het auditief synthetiseren van woorden. Het doel van het leren van letters is in deze fase niet het spellend leren lezen, maar het voorbereiden van gerichte oefeningen om de uitspraak van klanken en woorden te bevorderen. Houd steeds voor ogen dat het gaat om het leren lezen om te leren praten.

2 De uitspraak van klanken en woorden bevorderen

Het visueel herkennen van letters en klanken kan direct ingezet worden om de klanken waarmee het kind moeite heeft expliciet te gaan oefenen. Kies, zo mogelijk in overleg met de logopedist, een spraakklank die in de komende dagen of weken extra met het kind geoefend kan worden. Het heeft geen zin aan alle klanken tegelijk te werken, dit is frustrerend voor het kind en leidt niet tot succes.

Een voorbeeld: Stel dat je de g extra wil oefenen. De g kan vooraan, achteraan of middenin een woord voorkomen. Kijk op welke plaats het kind de g het gemakkelijkst kan zeggen. Kies een aantal glo-

baalwoorden die het kind al kan lezen en voeg daar eventueel nog een paar nieuwe betekenisvolle woorden aan toe.

Maak een leesblad met g-woorden (*zie kader links*). Voorbeelden van drie leesbladen (met de g vooraan, achteraan en in het midden):

Doe de g-klank goed voor. Open je mond en laat het kind zien wat je doet. Benoem ook wat je doet. Wat doen je lippen, je tong, je gehemelte? Doe het samen voor de spiegel. Oefen dan met de leeswoorden. Je kunt om de g-klank te accentueren deze een andere kleur geven of de afstand tussen de g en de rest van de letters iets groter maken.

In overleg met de logopedist kun je eventueel in combinatie met het lezen voor een ondersteunend gebaar kiezen om het oproepen van de klank te ondersteunen. Zo'n gebaar moet direct verbonden zijn aan de klank door nauwkeurige informatie te geven over waar en hoe de klank gevormd wordt. Ook moet het kind het gebaar zelf kunnen maken. Het is goed te beseffen dat het inzetten van gebaren lang niet voor alle kinderen noodzakelijk of effectief is. Gebruik dit middel dus niet klakkeloos bij ieder kind met Downs syndroom.

Natuurlijk kan de g-klank ook in zinnen geoefend worden, als het kind al in zinnen met zinnen waarvan het laatste woord het woord met de g is, zodat daar de nadruk op ligt. Bijvoorbeeld:

Jan is weg
ja dat mag
de trommel is leeg
ik zwaai dag
ik lig

Weglaten van klanken

Het kan zijn dat het kind bepaalde klanken wel kan zeggen, maar ze vaak weglaat aan het begin, in het midden, en vooral aan het eind van een woord. Dit kan komen door slordigheid of doordat het kind de klank zelf niet goed hoort wanneer het woord door een ander gezegd wordt. Veelal passen de anderen zich aan en proberen ze het woord niet te verbeteren, omdat ze het kind immers wel begrijpen. Het is belangrijk steeds alert te blijven op weglatingen en van het kind te vragen woorden helemaal uit te spreken, wanneer je weet dat het kind dit spraakmotorisch gezien kan.

Je kunt het kind bewust maken van de aanwezigheid van de klank door preciezer naar het leeswoord te gaan kijken. Stel dat het kind de t wel kan zeggen, maar deze vaak weglaat. Je kunt nu een woordkaart nemen en deze bedekken met een blanco kaart. Schuif deze kaart langzaam over het woord zodat de letters van voor naar achter één voor één verschijnen. Spreek het woord zo uit dat de t-klank apart gezegd wordt van de rest van het woord.

Bijvoorbeeld: Dek het woord 'ligt' af. Schuif de blanco kaart langzaam over 'lig' en zeg 'lig'. Schuif de kaart nu verder zodat de t verschijnt en zeg: 't'. Herhaal dit een paar keer en vorm het woord iets sneller, zodat het kind duidelijk lig-t hoort. Het kind mag zelf ook een keer met de blanco kaart schuiven terwijl het 'lig-t' zegt.

Oefen hierna met andere leeswoorden die eindigen op -t, zoals: klapt, gaat, Joost. Maak hier eventueel een leesblad mee, waarbij je de t steeds rood maakt.

Je kunt het kind ook opmerkzaam op de weggelaten klank maken door een woordkaart in twee stukken te knippen. Leg bijvoorbeeld 'lig' en 't' naast elkaar neer. Neem een popje of pion en spring van 'lig' naar 't' terwijl je het woord duidelijk uitspreekt in de twee geknipte delen. Doe hetzelfde met nog enkele woorden waarbij het kind de eind-t niet uitspreekt. Het kind kan de woorden weer heel maken door de t erbij te leggen of te plakken. Oefen zo steeds opnieuw de uitspraak.

Weggelaten klinkers 'zingen'

Behalve het weglaten van de eind-medeklinker, komt het ook voor dat kinderen de klinkers (en tweeklanken) in woorden weglaten. Ze zeggen bijvoorbeeld 'nt' tegen 'nat' of 'k' tegen 'ik'. In dit geval kun je het woord ook weer langzaam laten verschijnen door met een afdekkaart te schuiven, maar in dit geval zeg je het woord 'zingend'. Hierdoor leg je nadruk op de klinkerklank. Maak duidelijk aan het kind dat dit een klank is die je kan zingen, omdat je hem lang kunt aanhouden. Doe dat voor. Je kunt ook het woord opschrijven zoals het kind het zegt en dan zoals het hoort, dus bijvoorbeeld: 'bk' en 'b oe k'. Spreek beide uit. Maak het kind alert op de klank in het midden. Benoem dit: 'Ik wil de klank in het midden ook horen'.

Woorden met meer lettergrepen

Kinderen laten letters weg in éénlettergrepige woorden. Zij laten ook lettergrepen weg uit meerlettergrepige woorden. Ook dit kan voortkomen uit een beperking in de auditieve waarneming van woorden. Als een volwassene het woord 'olifant' zegt, kan het zijn dat het kind alleen het laatste deel goed in zich opneemt, het eerste stuk was te snel weg om te kunnen verwerken. Het resultaat is dat het kind 'fant' of 'lifant' zegt. Of het zegt 'to' tegen 'auto'. Als de weggelaten lettergreep aan het begin voorkomt, bedek dan weer de hele woordkaart, schuif de kaart zo dat de eerste lettergreep zichtbaar wordt en spreek deze uit, en laat vervolgens de rest van het woord in een langzame beweging te voorschijn komen. In het geval van het woord 'auto', toon je eerst de au van het woord 'auto' en laat je dan pas het hele woord zien. Spreek het woord in de afzonderlijke lettergrepen langzaam uit. In het geval van 'olifant' toon je de drie lettergrepen na elkaar: o-li-fant.

Net als bij het bewustmaken van klanken in korte woorden, kun je ook bij woorden met meerdere lettergrepen een oefening doen met losgeknipte woorddelen. In dit geval knip je de lettergrepen los. Hierdoor wordt het kind zich bewust van het aantal lettergrepen en kun je het kind leren de tijd te nemen om alle lettergrepen uit te spreken. Het is daarbij niet noodzakelijk dat het alle afzonderlijke letters kan lezen. Het herkennen van de eerste letter van iedere lettergreep zal al helpen de lettergrepen als geheel op te roepen. Het belangrijkste is dat het kind kan zien dat er meerdere lettergrepen zijn die allemaal aan de beurt moeten komen. Spring met een popje of pion over de lettergrepen heen terwijl je ze benoemt.

Je kunt de lettergrepen ook één voor één van rechts naar links over tafel laten schuiven door het kind, terwijl het deze benoemt.

Als het kind de meerlettergrepige woorden correct kan oplezen, kun je het kind helpen de woorden in zijn spontane taal ook correct te laten zeggen. Wanneer het kind iets over een olifant wil vertellen, steek je drie vingers op. Je tikt op iedere vinger terwijl je de drie lettergrepen langzaam zegt. Laat het kind nu ook op je vingers tikken en het woord correct uitspreken.

Slordige klanken

Veel kinderen met Downsyndroom spreken letters zo uit dat ze op een andere letter lijken. De b lijkt op de p of omgekeerd, de a lijkt op een aa, de d op een t, de s of een f, etc. De precieze articulatie ontbreekt. Dit kan ook weer te maken hebben met problemen in de auditieve discriminatie of met gehoorverlies.

Daarnaast kan het een spraakmotorische probleem zijn. In alle gevallen kun je kinderen bewuster maken van de kleine verschillen tussen woorden door die verschillen zichtbaar te maken. Neem bijvoorbeeld een aantal woorden met de p en een aantal met de b uit de leeswoordenschat van het kind. Laat deze woorden sorteren onder letterkaarten met de p en de b.

Benoem de kaarten dan per rij, waarbij je met je mond overdreven de klanken voor doet. Zorg ervoor dat het kind je imiteert. Hussel de woordkaarten dan door elkaar en laat ze om de beurt voorbij komen, het kind moet nu heel bewust gaan afwisselen tussen de p en de b.

Dubbele medeklinkers

Je kunt ook aan het verbeteren van de uitspraak van woorden met dubbele medeklinkers werken. Als het kind de afzonderlijke spraakklanken kan maken, heeft het waarschijnlijk nog moeite met enkele combinaties van medeklinkers. Vaak zal het de gecombineerde klanken niet goed kunnen onderscheiden in twee klanken en het interpreteren als één. Of het kan de klanken nog niet goed in die volgorde vormen. Kies in dat geval een aantal woorden uit waarin de voor het kind moeilijke combinatie voorkomt.

Bijvoorbeeld: het kind kan dr- niet uitspreken. Het zegt 'die' tegen 'drie' of vervangt de r door de l: 'dlie'. Kies woorden uit die met dr- beginnen en die het kind al kan lezen of die voor het kind belangrijk zijn. Schrijf deze woorden onder elkaar op of leg de woordkaarten onder elkaar. Lees de woorden samen op. Je kunt eventueel het dr- deel rood maken.

Wat ook goed werkt is de woorden zo op te schrijven dat er een afstand is tussen de d, de r en de rest van het woord. Voorbeelden: d r ie, d r inken, d r op, D r ibbel, d r aaien, d r aak. Je leert het kind eerst de d te zeggen, dan de r, dan de rest. Door nu een vertraging in te bouwen in het uitspreken van de woorden, leg je een 'motorisch weggetje' aan dat het

kind op den duur ook zelf zal kunnen 'bewandelen'. Laat daarbij ook steeds weer zien hoe je met je mond de opeenvolgende klanken vormt.

3 Het onderscheiden van woorden in een zin

Wat betreft de uitspraak van zinnen is het belangrijk erop te letten dat het kind geen woorden samenvoegt, zoals het dit ook soms met lettergrepen doet. Bied de zinnen per woord aan, zodat het kind alert is op het bestaan van alle afzonderlijke woorden. Als je een zin zegt klinkt het vaak als een woordenbrij: 'Dat is leuk' zeg je vaak als 'Da's leuk'. Het kind maakt er vervolgens 'sleuk' van. Het weet eenvoudig niet dat die 's' eigenlijk bij het aparte woord 'is' hoort, en 'dat' is sowieso een woord zonder duidelijke betekenis en wordt daarom eerder weggelaten.

De zinnen die je opschrijft maken de gesproken zinnen visueel. Dit helpt het kind de afzonderlijke woorden in een zin te onderscheiden. Als gevolg daarvan zal het de woorden ook duidelijker gescheiden van elkaar gaan uitspreken. Dit bevordert de verstaanbaarheid in hoge mate.

Maak er een gewoonte van zinnen die het kind zelf zegt regelmatig op te schrijven en dan iets uit te breiden. Laat het kind zo oefenen met 'zijn eigen teksten'. Let erop dat de zinnen langzaam en duidelijk worden uitgesproken, wijs erop dat je alle woorden apart wilt horen. Haal de zinnen te voorschijn op momenten dat ze praktisch van toepassing zijn. Zo ervaart het kind dat het oefenen functioneel is in zijn leven.

Zoals je een woord kunt afdekken en door het schuiven van de afdekstrook te voorschijn kunt laten komen, zo kun je dit ook doen met een zin. Hierdoor dwing je het kind langzaam en woord voor woord te lezen. Probeer dit ook te oefenen in dagelijkse situaties met vaak terugkerende zinnen. Zo krijgt het kind veel oefening en wordt dit oefenen ook direct beloond door het lezen te koppelen aan iets wat het kind krijgt of mag doen.

Onopvallende woorden

Door correcte zinnen te lezen leert het kind dat er naast de belangrijke en beklemtoonde woorden ook allerlei tussenwoordjes en andere minder opvallende woorden in een zin staan, waardoor we ons preciezer en vollediger kunnen uitdrukken. Denk aan de lidwoorden: de, het, een; verbindingswoorden zoals: en, maar, omdat; werkwoordsvormen zoals: is, ben, heeft, wil; voorzetsels zoals: naar, aan, over. Van mensen met Downsyndroom is bekend dat zij vaak neigen

tot het praten in 'telegramstijl': zij gebruiken de kernwoorden van een zin en laten de rest weg. Dit heeft te maken met beperkingen in het sequentiëren van langere zinnen in hun werkgeheugen, maar ook met het zich niet bewust zijn van alle onderdelen van een zin. Omdat in een gelezen zin de woorden duidelijk apart gepresenteerd worden, kan het kind alert worden gemaakt op alle woorden van de zin. Ook krijgt het de tijd deze informatie in zich op te nemen en te verwerken.

Om een kind bewust te maken van een bepaald woord, kun je wisselzinnen met dit woord aanbieden. Een wisselzin is een zin waarin steeds slechts één woord verandert. Bijvoorbeeld twee zinnen met het woordje 'van': de jas van Jan; de schoen van Jan. Je kunt ook een leesblad met het doelwoord maken.

Bijvoorbeeld: het kind zegt 'poes lief', 'papa weg', etc. Je wilt nu het kind leren het woord 'is' te gaan gebruiken. Maak een leesblad met 'is'-zinnen: poes is lief; papa is weg; zwemmen is leuk, etc.

Langere zinnen leren oproepen uit het geheugen

Door gerichte training van het geheugen kun je het kind leren in langere zinnen te praten. Als je het kind een nieuwe zinsconstructie wilt leren zeggen kun je het kind deze zin stap voor stap leren onthouden. Via het lezen leert het kind de nieuwe, langere constructies ook spontaan zelf te produceren.

Een effectieve manier om het kind een langere zin uit het hoofd te leren zeggen is de volgende. Kies een zin die aansluit bij de taaluitingen van het kind. Als het kind zelf 'televisiekijken' zegt, kun je daarvan 'ik wil televisiekijken' maken. Je breidt de spontane zin van je kind dus een klein beetje uit.

Leg de woordkaarten van de zin die je wilt inoefenen op volgorde neer. Oefen ze in door ze herhaald op te lezen. Als ondersteuning van het op volgorde oplezen van de zin kan het kind met een blokje of pion alle woorden die het zegt aantikken en zo van woord tot woord springen. Deze motorische en ritmische handeling verhoogt de concentratie en helpt het kind de woorden op te roepen.

Als het kind de zin vlot kan oplezen draai je het laatste kaartje van de zin om. Het kind ziet nu alleen de blanco kant. Het weet dat daar een woord staat, maar moet zelf bedenken welk woord. Herhaal de oefening met het blokje of de pion. Het kind mag de eerste keer even 'spieken', maar daarna niet meer. Wanneer het oplezen weer vlot gaat mag het kind zelf het kaartje ernaast ook omdraaien. Oefen dit weer in totdat het kind beide laatste woorden goed kan oproepen. Zo ga je door tot alle woorden omgedraaid

zijn. Het kind heeft de visuele steun van de kaartjes nog wel, zodat het weet hoeveel woorden er in de zin staan en zichzelf kan corrigeren als het er één overslaat.

Gaat dit goed, dan kun je proberen of het kind de zin ook zonder de visuele steun van de kaartjes uit het hoofd kan zeggen. Dek de kaartjes af of haal ze weg en vraag het kind de zin te herhalen. Steek als hulpmiddel net zoveel vingers op als het aantal woorden in de zin of symboliseer het aantal woorden door stippen op een strook papier te tekenen: iedere stip is een woord.

Om het oproepen van de aangeleerde zin te consolideren leg je alle kaarten van de zin door elkaar voor het kind neer. Vraag het kind de zin weer helemaal op volgorde te leggen. Om het moeilijker te maken kun je een paar 'fop'woorden toevoegen die er niet bij horen.

Om te bevorderen dat het kind de zin in zijn spontane taal gaat gebruiken, vraag je het kind de zin te zeggen wanneer dit van toepassing is in dagelijkse situaties. Net als bij het uitspreken van lettergrepen kun je hierbij het aantal vingers opsteken dat overeenkomt met het aantal woorden in de zin. Het kind mag de zin zeggen terwijl het je vingers aantikt.

Het vervolg

Naarmate het praten zich ontwikkelt kan het lezen ingezet worden om meer gevorderde vaardigheden te stimuleren, zoals het praten in samengestelde zinnen, het oefenen van de juiste intonatie, en het vertellen van een logisch verhaal. Deze zaken, evenals de overgang naar het lezen in groep 3, komen aan de orde in het laatste artikel in deze reeks.

Achtergrond auteur

Hedienne Bosch werkt sinds 12 jaar als pedagoog met kinderen met Downsyndroom en hun ouders. Zij is gespecialiseerd in het begeleiden van de cognitieve ontwikkeling en schoolse vaardigheden. Naast het ontwikkelen van een speciale rekenmethode voor kinderen met Downsyndroom, is zij ook de auteur van de methode Leespraat, waarin alle stappen van het leren lezen om te leren praten uitvoerig worden toegelicht. Voor workshops over deze methode kunt u kijken op www.stichtingscope.nl. Het proces van het leren lezen van een aantal kinderen, waaronder Hedienne's dochter Mirte, is gedocumenteerd op de cd-rom 'Leren lezen om te leren praten' van de SDS.